

könyv
könyvtár
könyvtáros

1994
január

Koos Hawinkels

Kiss Gy. Csaba

**Képek
a többnyelvű írásbeliség témájában
tartott konferenciáról
Cikkünket lásd a 49. oldalon
(Arnóth Károly felvételei)**

Nagy Attila, Ramháb Mária, Nemes Erzsébet

Fátyol Mihály

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

1994. január

Tartalom

Antall József 1932–1993	3
<i>Könyvtárpolitika</i>	
Sonnevend Péter: Jegyzetek a könyvtárpolitikus Gulyás Pál tevékenységéhez ..	5
<i>Műhelykérdések</i>	
Richlich Iлона: A menedzsment újfajta megközelítése egy budapesti kerületi fiók-hálózatban	15
Halász Béla: Business az biznisz	24
Benkő Zsuzsa: Tallózás a gyermek-ismeretterjesztő könyvek között	27
Karsay Orsolya: Kéziratos hungarika-hagyatékok gyűjtése külföldön	32
Kuruc Imréné: A szabványosításról	38
<i>Perszonália</i>	
Mezei György: In memoriam dr. Hiller István (1934–1993)	41
Dr. Móra László: Beszélgetés a 85 éves Tombor Tiborral	43
<i>Könyv és Nevelés</i>	
Homor Tivadar: Inkurrens állomány az iskolai könyvtárakban	46
<i>Konferenciák, kiállítások</i>	
Zsidai József: Az 1993. évi frankfurti könyvkiállítás és vásár után... ..	49
Arnóth Károly: Vezet-e út Európába?	51
Hadrovics Gábor: Az I. pozsonyi nemzetközi könyvkiállítás: a BIBLIOTEKA ...	56
<i>Szabad tér</i>	
László Gézané: Gondolatok Bényei Miklós: Hogyan tovább a helyismereti munkában című cikkéhez	58
Busa Margit: Magyar sajtóbibliográfia 1850–1867	61
<i>Extra Hungariam</i>	
Fülöp Mária: Vizsgálódások, felismerések a Maros Megyei Könyvtárban II.	63
Halász Péter: A Bódvavölgye mint kétnyelvű regionális lap	66
Hírlevél a Magyar Könyvtárosok Egyesület tagjaihoz	70
Lapunk e számában Trojan Marian Jozef grafikáiból válogattunk	

From the contents

Péter Sonnevend: Pál Gulyás as library politician (5–14);

Ilona Richlich: A new approach to management in a Budapest district library (15–23);

Tivadar Homor: Collections in less demand in school libraries (46–48).

Cikkeink szerzői

Arnóth Károly, az OSZK KMK munkatársa; *Benkő Zsuzsa*, az OSZK KMK munkatársa; *Busa Margit* bibliográfus; *Fülöp Mária*, a Maros Megyei Könyvtár munkatársa; *Hadrovics Gábor*, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársa; *Halász Béla*, a Veszprém Megyei Könyvtár igazgatója; *Halász Péter*, a Bódvavölgye főszerkesztője; *Homor Tivadar*, a győri Ortutay Gyula Általános Iskola könyvtárostánára; *Karsay Orsolya*, az OSZK osztályvezetője; *Kuruc Imréné*, a Magyar Szabványügyi Hivatal munkatársa; *László Gézané*, a Nyíregyházi Megyei és Városi Könyvtár osztályvezetője; *Mezei György*, a Győri Városi Könyvtár ny. igazgatója; *Móra László*, a kémiai tudományok kandidátusa, ny. osztályvezető; *Richlich Ilona*, az FSZK XIII. kerületi főkönyvtárának igazgatója; *Sonnevend Péter*, a JPTE Központi Könyvtárának főigazgatója; *Zsidai József*, a Miskolci Egyetem Központi Könyvtára főigazgatója

Szerkesztőbizottság:

Tóthné Környei Márta elnök
Domsa Károlyné, **Mauer Péter**,
Poprády Géza, **Sóron László**

A szerkesztőség tagjai:

Bereczky László főszerkesztő
Bajai Mária tervezőszerkesztő
Vajda Kornél olvasószerkesztő

A szerkesztőség címe: 1134 Bp., Váci út 19. – Telefon: 131-2992/120

Közreadja: a Könyvtári és Informatikai Kamara, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár

Felelős kiadó: **Maróti Istvánné**, a Könyvtárellátó Vállalat igazgatója

Készült az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben

Felelős vezető: **Balogh Mihály** ügyvezető igazgató

Lapunk megjelenéséhez támogatást kaptunk a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Közművelődési és Kulturális mecenatúrájától és a Magyar Hitelbank „Táncsics Mihály” Alapítványától

Terjeszti a Könyvtárellátó Vállalat

Előfizetési díj 1 évre 1488, 1/2 évre 744 forint. Egy szám ára 124 forint

HU-ISSN 1216-6804

Antall József 1932–1993

A tévé és a rádió megszakította adását, hogy bejelentse: meghalt Magyarország miniszterelnöke, *Antall József*. Az őt helyettesítő *Boross Péter*, valamint az államfő *Göncz Árpád* szinte azonnal szóltak Magyarországnak. Másnap nemcsak a hazai, de a szó legtágabb értelmében vett világsajtó is első helyen, bőszes terjedelemben foglalkozott a szörnyű ténnyel, azzal, hogy századunk és térségünk egyik legnagyobb államférfia távozott az élők sorából. Neve, amely évtizedekig könyvek és tudományos cikkek szerzőjeként volt forgalomban, hogy később szinte napi sűrűséggel szerepeljen a nyomtatott és az elektronikus sajtóban, hazaiban és külföldiben, sajtóügynökségek, távirati irodák anyagaiban, politikai és politológiai elemzésekben, átment egy másik szférába: a történelem nagyjainak névtárába.

Abszolút bizonyosság, hogy senki sincs, aki tőlünk, a *Könyv, Könyvtár, Könyvtárostól* tudná meg, mi és mikor történt. Az sem volna minden komikus pretenzió nélkül való, ha valamiféle „méltatást” nyújtanánk olvasóinknak (mily henye már maga a szó is). Hogy ki volt Antall József, hogy mi volt ő nekünk és számunkra, hogy ki volt ő sub specie aeternitatis, azt tudósok, történészek, a szép szó mesterei és a történetfilozófiában otthonosak fogják majd évtizedes munka, kollektív kutatás

és reflexió termékeként megmondani. Mi még csak arra sem vállalkozhatunk, hogy Antall Józsefről, a „kollégáról” szóljunk. Mert hisz könyvtáros *is* volt. Minden nekrológ megemlítette, hogy a magyar-történelem szakos tanárnak felsőfokú könyvtárosi végzettsége is volt, hogy tudományos főmunkatársa, majd vezetője, főigazgatója volt a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, *Könyvtár* és Levéltárnak. Mi azt is tudjuk, hogy a nehéz években az FSZEK egyik fiókkönyvtárában is dolgozott. Szóval valóban kolléga volt, erre maga is utalt, például akkor, amikor a budapesti LIBER konferenciát üdvözölte, már miniszterelnökként. (Lapunk nagy tette volt, hogy első számában szerzőként szerepeltethette Antall Józsefet, belső munkatársai számára nem felejthető élmény, ahogy a miniszterelnök alávettette magát a határidő, a lapzárta kívánalmainak, valamint az, hogy szövegét saját kezű pontos javításaival szinte postafordultával küldte vissza. Olvasóink bizonyosan nem felejték azokat a könyvtáros-szívnek oly jóleső megállapításokat sem, amelyekkel ebben a cikkben találkozhattak.)

Amiről mi szólni szeretnénk, pontosabban amire utalni vágnánk, az egy régi, soha nem évülő, nekünk könyvtárosoknak kiváltképp húsba vágó problémánk. Klasszikus filozófusok is sokat foglalkoztak vele, olyan nagyságok szenteltek e témának külön művet, mint Theobald Ziegler, hogy az emberi-történelmi nagyság hogyan oszlik meg a szellem és a tett emberei közt. A könyvtáros, ez a dolga, elsősorban a szellem embereinek objektívált, könyvbe foglalt, rögzített tezaurusával foglalkozik. Antall József a szellem embere is volt, könyvei, tanulmányai beletartoznak ebbe a nagy tezaurusba, ám egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy halhatatlanná a tett emberekként vált. Ilyenként vált részévé a magyar és az európai történelemnek, ilyenként fognak rá emlékezni iszonytató hosszúságú idők multán is, ilyenként épül, épült bele jelenünkbe és jövőnkbe.

Hogyan őrizze, hogyan közvetítse, hogyan ápolja Antall hagyatékát a könyvtáros? A lelkesedésre oly kevésbé hajlamos Schopenhauer mondta, hogy valahányszor belelapoz Plutarkhoszba, „szármáyai nőnek”. Nem a klasszikus szerző mondataira gondolt, hanem a hősök példáira, akikről Plutarkhosz szólt. Hogy Antall József öröksége meditációra, reflexióra, szármáyoló lelkesedésre vagy vitázó-értékkörző belső monológgra készítessen, hogy igazi lénye ne csak politikai szerkezetekben, történelmi struktúrákban és modellekben őrződjék meg mintegy névtelen erő- és hatótényezőként, ahhoz persze Plutarkhoszok (is) kellene. Hogy azonban a Plutarkhoszok, eljövendők és már megszólaltak eljuthassanak mindenkihez, az már a mi dolgunk.

Antall József emlékét, személyének, egyéniségének, nagyságának varázsát mi ma élők egy kis ideig belső kincsként őrizhetjük. Ami azonban e lényegből írott formában megőrizhető, őrizték, közvetítsék, sugározzák szét a mi műveink, a könyvtárak.

Jegyzetek a könyvtárpolitikus Gulyás Pál tevékenységéhez

Gulyás hatvan esztendőös hatalmas szakmai munkássága megérdemelné a monografikus feldolgozást. Eljő ennek is az ideje: most jó, hogy Pécs a halálévfordulót alkalmasnak ítélte az emlékezet élesztésére.

Jegyzeteink is csak ennyire vállalkozhatnak. Kérdőjel lopakodhat a „könyvtárpolitikus” kifejezéshez? Van-e ilyen egyáltalán, kiket nevezhetünk könyvtárpolitikusnak, Gulyásra mennyire jellemző, illetve ezirányú tevékenysége mennyire mérvadó a hazai könyvtárügyben?

Kozocsa 1963-as nekrológja a „magyar bibliográfia történetének és a hazai könyvtárügynek egyik legátfogóbb kultúrájú művelője”-ről beszél. (Zárójelben említsük meg, hogy közvetlenül Kozocsa búcsúztatása után kapott helyet a 75 éves *Fitz József* méltatása, továbbá azt, hogy ezen írások a *Magyar Könyvszemle* hasábjain jelentek meg, melynek ekkor felelős szerkesztője *Kóhalmi Béla* volt. A három név: századunk könyvtárügyének legfontosabbjai közé tartozik.)

A politikusról a magyar értelmező szótár annyit tud, hogy „politikával foglalkozó közéleti személy”; a Révai Nagy Lexikon szerinti meghatározás szinte betűre ugyanez („aki a politikával foglalkozik”), kiegészítve azzal, hogy „lehet elméleti vagy gyakorlati”. A politika az értelmező szótár szerint „a társadalom, az állam vezetésére, a hatalom megszerzésére vagy megtartására irányuló közösségi vagy egyéni tevékenység”. A Révai hosszabb elemzéséből emeljük ki az alábbiakat: „a politika az államszervezés és kormányzás tudománya... Ahány téren az államélet megvalósul, a kormányzásnak minden ágazatában szó lehet kormányzási elvek megállapításáról s ezek alkotják az illető kormányzási elvek megállapításáról s ezek alkotják az illető kormányzási ág külön politikáját...” Még egy utolsó meghatározás. Az értelmező szótár a tudósról ezt mondja: „tudománnyal hivatásszerűen foglalkozó, abban tekintélynek számító személy”.

Próbáljunk meg egy rövid summázást: könyvtárpolitikus az, aki a könyvtárügy szervezésére-vezetésére irányuló elvi és gyakorlati nézeteket fejt ki, azzal hivatásszerűen foglalkozik, e téren tekintélynek örvend. Magánhasználatra úgy gondolom, hogy ilyen könyvtár-politikusi adottsággal rendelkezett a századelőn *Ferenci Zoltán*, *Gulyás Pál*, *Szabó Ervin*, a két világháború közt *Fitz József*, majd újabb időkben *Sallai István* és *Sebestyén Géza*.

Tehát Gulyás Pál. 1902-ben, 21 évesen összeállítója a magyar bibliográfiai irodalom jegyzékének, bírálója a Szabó Ervin által összeállított iparkamarai könyvtárkatalógusnak (*Magyar Könyvszemle*, 1902.), ugyanebben az évben megjelenik doktori értekezése, s mint „múzeumi gyakornok”, a nemzeti könyvtár kötelékébe lép, ahol közel harminc évig – megszakítással bár – tevékenykedik. A *Magyar Könyvszemlét* ekkor *Kollányi Ferenc* szerkeszti, s Gulyás hamarosan nélkülözhetetlen

segítője lesz. A későbbiekben – 1911 közepétől 1924 végéig – tizenhárom és fél éven át önállóan jegyezte a lapot. 1907 nyarán a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa (MKOT) támogatásával tanulmányutat tett az észak-német népkönyvtárak megismerésére (*Északnémet népkönyvtárak*. Drezda, Berlin, Charlottenburg, Hamburg, Bp. Atheneum, 1908.). Talán legfontosabb könyvtár-politikai művei, *A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése* című „gyakorlati kézikönyv népkönyvtárak és kisebb közkönyvtárak kezelői számára” megírására az előszó szerint az MKOT 1908. november 27-i ülésén hozott határozattal kérték fel, maga az előszó 1909. április 25-én datálódott, vagyis a mintegy 12 éves könyv öt hónap alatt „szaladt ki” Gulyás tollából, aki ekkor magát „múzeumi segédőr”-nek, s egyúttal „népkönyvtári szakmegbízott”-nak nevezi. 1910-ben megjelent a híres *Népkönyvtári címjegyzék*, szerkesztette a MKOT megbízásából dr. Gulyás Pál. A közel hatszáz oldalas korpusz 2566 kötetnyi könyv leírását, értékelő annotációját tartalmazza, majd ajánlott listákat ad különböző pénzüsszegekért beszerezhető „nép- és vándorkönyvtárak”-ról (300 Koronától 2000 Koronáig). 1911-ben napvilágot látott az olasz (Az olasz népkönyvtárügy fejlődése és jelen állása) és 1913-ban a holland tanulmányútról beszámoló brosúrája (A németalföldi könyvesházak és velük rokon intézmények). Szintén 1913-ban második, átdolgozott kiadásban megjelentetik a kézikönyvet (jelentős, egynegyednyi terjedelembővítéssel). 1915-1923 közt a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségén tevékenykedik. 1917-ben publikálja Gulyás a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*ben átfogó könyvtárügyi kérdéseket tárgyaló tanulmányait (ezek a szerző kiadásában ugyanezen évben kötetbe fűzve is az olvasók kezébe kerültek, *Könyvtári problémák* címen). A *Magyar Könyvszemle* 1920–22-es évfolyamaiban 130 oldal terjedelemben helyet kap élesen leleplező szándékú pamfletje „Kommunista könyvtárpolitika” címen.

A húszas-harmincas évek fordulóján Gulyás a nemzeti könyvtár kötelezpéldányrészlegének felelőse, s mint ilyennek része lehetett az 1929-es törvény megteremtésében. 1930-ban példaértékű tanulmányt publikált a *Magyar Könyvszemlében* A magyar könyvkiadás egy esztendeje címmel (1928-ról). Gulyás Pál 1914-től a pesti egyetemen a könyvtártan magántanára. 1924-ben nyilvános rendkívüli tanári címet nyert. A húszas évek közepétől fokozódóan könyvtártörténeti, bibliográfiai és biobibliográfiai tevékenysége válik hangsúlyossá munkásságában (*A könyvek és könyvtárak egykor és most*, 1924., *Magyar életrajzi lexikon* 1925-től, illetve 1939-től, *A bibliográfia kézikönyve* 1941–1942).

Könyvtárpolitikai tevékenysége pályafutásának első két évtizedében játszik központi szerepet. Elfelejtett-elsüllyedt kornak tűnik ma ez a századelő. Pedig milyen izgalmas, szinte gejzirszerű fejlődés-emelkedés következett be a századfordulótól tartó két évtizedben. 1894-ben *Széll Kálmán*, a Dunántúli Közművelődési Egyesület elnöke, később miniszterelnök vezetésével alakuló közgyűlést tart az Országos Múzeum és Könyvtárbizottság, mely hozzájárult a MKOT és az országos főfelügyelőség létrejöttéhez. Ez utóbbi állami szerv az uralkodó szentesítésével 1897. december 10-én lett életrehíva. *Széll Kálmán*, majd *Berzeviczy Albert* és *Wlassics Gyula* elnökletével a MKOT és a főfelügyelőség egyre jobban kibontakoztatta tevékenységét. 1903-ban megjelent *Ferenczi Zoltán* kolozsvári, majd budapesti egyetemi könyvtárigazgató tollából a *Könyvtártan* című alapmű azon *Múzeumi és Könyvtári Kézikönyvek* sorozat első köteteként, amelynek majd negyedik egysége lesz Gulyás népkönyvtári összegzése. A tanács, illetve a főfelügyelőség éves

pénzalappal rendelkezett, ennek nagyságrendje előbb pár ezer, majd pár tízezer, 1910 után már néhány százezer korona (ekkor egy könyv 1–4 koronába került, avagy egy dollár öt koronát ért). 1902-ben a MKOT által előkészített anyagból a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet alkotott az állampénzen felállított népkönyvtárak működtetéséről. Nagy tehát a lendület, a tenniakarás. Gulyás tanulmányútjai (a korábbiakat kiegészítve említhető a Népkönyvtári intézmények Párizsban és Londonban című 1909-ből) ezt a felmenő ágú hullámot erősítették. Jól jött a sok nyelvet tudó, agilis, kiváló íróképességű fiatalember.

Népkönyvtár – közművelődési könyvtár

Van egy tartós tévképzet a mai átlagos szakmai tudatban. Eszerint a századelőn a hivatalos szervek a népkönyvtárakkal egyfajta „szellemi ínségkonyhát” adtak az alsóbb osztályoknak, míg a Fővárosi Könyvtár Szabó Ervin irányításával a modern, angolszász szellemű public library mintájára kívánta ellátni – válogatás nélkül – az összes felhasználót. A mai olvasat nem igazolja vissza e szembeállítását. Inkább vagyunk hajlamosak azt gondolni, hogy Gulyás és Szabó szembenállása alapvetően politikailag – vagy még sarkosabban: ideológiaiilag – motivált: a szocialista (szociáldemokrata, szindikalista) Szabó nézetei irritálták a konzervatívabb pályatársat. Távolabbról még az is felmerülhet, hogy a főváros kontra országos minisztérium – ma is oly ismert – szembenállása vagy rivalizálása növelték a két személy vitaintenzitását. Amire azután az utókor – jócskán elfogultan – még rá is tett. Nem témánk a Gulyás kontra Szabó Ervin per vagy a Gulyás kontra tanácsköztársasági könyvtárügyi politikai megbízottak (*Dienes László és Kőhalmi Béla*) per, jóllehet egyszer alaposabban érdemes lenne e témáknak is utánajárni. A higgadtabb álláspontra, egymás józan tudomásulvételére és – mondhatni – eltűréssel elegyes megbecsülésére adott már maga Kőhalmi Béla is példát, mikor az átkos ötvenes években lehetőséget adott Gulyásnak a (bármily szerény) szakmai munkálkodásra.

Gulyás népkönyvtári alpművének bevezetőjében tizenegy művet említ, mint amelyek döntően segítették művének elkészültét. Látunk itt öt német kiadást, ugyancsak öt angolt-amerikait, s végül egy franciát. Azt is érdemes aláhúzni, hogy a századforduló német szerzői is előszeretettel merítettek az angolszász vagy holland példából. (Egyébként az öt német nyelvű mű egyikének szerzője épp egy holland szakember.) Azután Gulyás a *Magyar Könyvszemle* 1911. évi kötetében tíz oldalas cikkben ismerteti a májusban felavatott New York Public Library új épületét és működését. A megnyitáson jelen lévő *Taft amerikai elnök* üdvözléséből Gulyás az alábbiakat emeli át cikkébe: „A könyvek felhalmozása egyetlen könyvtárban, bármily értékesek, ritkák és nagyszámúak legyenek is azok, ha nem jár vele a megtekintés, használat és kölcsönzés könnyűsége, hasonló azokhoz a föld mélyén elraktározott s értékes ásványokat tartalmazó bő erekhez, melyek létezéséről tudunk, de amelyekhez nem férhetünk hozzá, hogy az emberiség számára hasznosíthassuk”. Gulyás ezt így kommentálja: „Valódi aranymondás, melyet figyelmeztetőül minden közkönyvtár kezelőjének be kellene vésnie emlékezetébe!”

Most már érdemes közelebbről megnézni: népkönyvtár vagy közművelődési könyvtár (utóbbi mögé gondolva az angolszász public libraryt)?! Mit mond Gulyás

könyve a népkönyvtár elnevezésről? Hosszabb idézet kívánkozik, hogy az összefüggő gondolatmenet teljesen világosan álljon előttünk: „...néhány szó a népkönyvtárak elnevezéséről. Az emberbaráti intézmények a »nép« jelzőt annyira kiforgatták egyetemes, az egész nemzet minden tagját összefoglaló jelentéséből, hogy e fogalommal ma már szinte önkénytelenül az alamizsna, a lealázó jótékonykés képzelete társul (gondoljunk csak a népfürdőkre, népkonyhákra stb.) s mélyen sérti az önérzetesebb néprétegeket. Innen az a törekvés mindenütt, ahol a régi s tényleg némiképp emberbaráti jellegű népkönyvtárak meghonosodtak, hogy a fejlettség magasabb fokán álló közművelődési könyvtárakat új fogalommal igyekeznek megjelölni. Így keletkezett a német *Lese- és Bücherhalle*, a holland *lesmusea* s a franciáknál a Morel ajánlotta *palais de lecture* kifejezés. Nálunk az elnevezés érzelmi oldalát Ferenczi Zoltán világította meg először s ő elvetve a népkönyvtári elnevezést a közkönyvtár kitétel mellett foglalt állást. Magam is osztom ezt a nézetet, de az ilyen közművelődési könyvtárakat szívesebben nevezném el *könyvesházak*-nak. Minthogy azonban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa az ilyen intézményeket, megkülönböztetésül a szorosabb tudományos célokra maguk elé tűző könyvtáraktól, hivatalosan népkönyvtáraknak minősíti, e kézikönyvben magam is e már megszokott kitételrel élek, de megjegyzem, hogy ily intézmények létesítésénél helyesebbnek tartom akár a közkönyvtár, akár a jóhangzású könyvesház elnevezést”. (A népkönyvtárak... i.m. 1. kiad.: 31. l.)

Gulyás felfogása szerint a népkönyvtáraknak „egyetlen természetes feladata van: jó, minden irányzatosság nélkül összeválogatott könyvanyaggal a nép *minden* rétegét nemesen elszórakoztatni a magasabb művelődésre vezetni”. (A népkönyvtárak... 1. kiad. 25. l.) Ezután egyetértően idézi egy amerikai szerzőtől a következőket: „Az iskola arra a művészetre tanít, mint kell a könyveket haszonnal olvasni; ekként előkészíti az embert, hogy maga vegye kezébe önművelődésének munkáját s ehhez kellene a nyilvános közkönyvtárak” (W. T. Harris – idézi J. Twens Handbuch für Volkstümliche Leseanstalten. Berlin 1904. 6. l. – Gulyás: A népkönyvtárak... 50–51. l.) Gulyás melegen ajánlja a városi közművelődési könyvtáraknak, hogy az emberek kényelemszeretét ismerve minél több fiókkönyvtárat és kikölcsönzőállomást állítsanak fel (előbbi saját állománnyal is rendelkezik), továbbá figyelme kiterjed arra is, hogy a városi könyvtárak az egyes járások anyakönyvtáraivá válhatnak („a járás székhelyén fennálló központi könyvtár saját anyagából látja el könyvekkel a járáshoz tartozó falusi fiókjait, melyek ennek ellenében a népkönyvtári célokra befolyó összegeket az anyaintézményhez utalják át” – ld. 30. l.). Így a települészervezet és közigazgatás adta lehetőségeket a hálózati együttműködés („centralizáció”) javára kívánja kiaknázni.

A népkönyvtári helyiség és berendezés című fejezetben úgy foglal állást, hogy „ideálisabban oldható meg a népkönyvtár elhelyezésének kérdése az esetben, ha akár köz-, akár magánépületben kizárólag e célra lefoglalt, külön helyiségekkel rendelkezhetünk” (68. l.) Alaprajzi vázlati javaslatot tartalmaznak az egytermes és kéttermes elhelyezés beosztására, továbbá angol szerző művéből (J. D. Brown: Manual of library economy, 1907.) átveszi a „nyílt polcrendszerű közkönyvtár alaprajzvázlatát”, azaz bevezeti a hazai szakmai közgondolkodásba a – mai szóval élve – *szabad-polcos* könyvtárhasználatot.

Összefoglalóan: ha Gulyás 1909-ben és 1913-ban megjelent művét a negyven évvel későbbi sztenderd könyvtári művekhez hasonlítjuk (Gerő Gyula: Kis

könyvtárak elhelyezése, berendezése és díszítése, 1954; Sallai István – Sebestyén Géza: A könyvtáros kézikönyve), a század eleji mű nem hogy nem tűnik porosnak vagy retrográdnak, hanem sok tekintetben abba az irányba mutat, amely a hatvanas-hetvenes években vált általánossá hazai viszonyaink közt. A *Könyvtári problémák* (1917) című tanulmánykötet tíz írása közül kettő közvetlenül, s egy további közvetve is érinti a közművelődési könyvtárak tevékenységének felfogását. Maga a VII. fejezet A közművelődési könyvtárak címet viseli. Itt válik egyértelművé az akkori szakmai gondolkodás, s hozzá kapcsolódóan Gulyás terminológiai-funkcionális álláspontja, mi szerint a közművelődési könyvtárak olyan intézmények, amelyek a városokban látják el az „önképzést, tanulást és nemes szórakozást” (130. l.) segítő feladatukat. E könyvtáraknak „lényeges kellékük a lakosság legszélesebb rétegeinek minden formalitás nélkül hozzáférhető barátságos olvasóterem, mely a napisajtó fő orgánumaival s a folyóiratok legfontosabbjaival van felszerelve s a kikölcsonzó osztály, mely bizonyos alakiságok mellett minden megbízható lakos rendelkezésére áll” (130. l.). Gulyás szerint ekkor, vagyis 1917-ben a MKOT hatáskörébe tartozó könyvtárak közül 57 van, egyrészt teljesen kialakult formában, másrészt a keletkezés állapotában, mely „egész jellegénél fogva a közművelődési könyvtárak csoportjába sorolható” (131. l.). A továbbiakban részletes elemzéssel tesz arra vonatkozó javaslatot, hol kellene még csaknem 50 könyvtárat létrehozni Székesfehérvártól Máramarosszigetig és Bártfától Lugosig. Sokat foglalkozik a finanszírozással, hisz csak a rendszeres pénzkeret biztosíthat élő állományt. Azt javasolja, hogy „tanácsos volna egy-egy ilyen közművelődési könyvtár állami megszervezését, illetve már létező könyvtárak állami segélyezését határozott anyagi feltételekhez kötni”, azaz a helyi hozzájárulás feltétele legyen a központi elnyerésének. Konkrét számításokkal jut arra a következtetésre, hogy tizenkét év alatt az

ország minden lényegesebb városában megteremthetők a közművelődési könyvtárak. Hivatkozva Wlassics Gyulának, a MKOT elnökének 1913-ban tartott előadására, ismét összefoglalja a városi közművelődési könyvtárak kettős szerepét: „egyfelől kielégítenék a működési székhelyükön élő lakosság szellemi szükségleteit, másrészt anyakönyvtárukat szolgálnak a körzetükhöz sorozott kisebb községek és tanyák különböző típusú és eredetű népkönyvtárainak...” (149. l.). Pécssett érdemes ehhez még hozzátenni, hogy Gulyás e megállapítását épp Baranya vármegye példáján illusztrálja, aláhúzva, hogy a megyeszékhelyen az „Ingyenes Népkönyvtár-Egyesület fiókkal felszerelt könyvtára mintaszerűen működik” (150. és köv. lapok). A következő fejezetben a falusi népkönyvtárakkal foglalkozik, hangsúlyozva, hogy ezek „könyvtári igényeit az anyakönyvtárak csomagkönyvtáraival kombinált népkönyvtárak útján lehet a legcélszerűbben megoldani” (157. l.). Felfigyel arra, hogy számos alapító lehetőségeit kihasználva – a földművelési minisztériumtól más tehetősebb pénzforrásig – egyes településeken szinte gomba módra jönnek létre párhuzamos és kicsi népkönyvtárak. A népkönyvtárak telepítése érdekében megfontolandónak tartja, hogy ennek feltétele legyen az, hogy a helyi erők a könyvtár kezelőjének legalább tiszteletdíjat adjanak. Másrészt a jó népkönyvtárak elengedhetetlen feltételeként fogalmazza meg az igényes ismeretterjesztő irodalom kiadásának jelentős erősítését. Rövid fejezetben foglalkozik ezután a népkönyvtárügy és a nemzetiségi kérdés összefüggésével. Elismeri, hogy a szászok felettébb fejlett népkönyvtári hálózatot hoztak létre, s újabb időkben e mintát – ha szerényebben is – követik az erdélyi románok (az Astra népművelési szövetség a román népkönyvtárak létrejöttét 1899-es programjában hirdette meg, s 1911-ben már 429 különböző minőségű népkönyvtár működött összesen 26 ezer kötettel). Legfontosabbnak az állami kulturális politika szintjén a magyar irodalom klasszikusainak jó minőségű fordításait tartja (példaként említi, hogy klasszikus regényeink közül román nyelvre egyedül Eötvöstől fordították le A falu jegyzőjét). Mai szemmel e program felettébb szerénynek s szűkkeblűnek tűnhet.

A művelődéstől eleddig elesőknek kíván segíteni a vakok központi könyvtárának megteremtésére irányuló javaslatával.

Visszatérve a közművelődési könyvtárak kérdéskörére, feltétlenül érintendő azon fejezetének mondandója, amelynek címe: „A helyi vonatkozású irodalom a vidéki közkönyvtárakban”. Mai szóval: a helyismereti irodalom gyűjtésének és szolgáltatásának programját fogalmazza meg. Már az indító mondat összefoglalja a mondandó lényegét: „Nagyobb vidéki könyvtáraink egyik legfontosabb feladatát a helyi irodalom lehető teljes felgyűjtésében látjuk”. A gyűjtés háttérét a kötelezpéldányokról szóló 1848. és 1897. évi törvényekben véli megtalálni. Ezek előírják, hogy sajtórendészeti célra a helyi hatóságoknak is kell adni egy példányt (1848: XVIII. tv. 40. par.), majd a példányt a miniszter által megjelölt nyilvános könyvtárak kell átadni (1897: XLI. tv. 15. par.). Az illetékes könyvtárakat, illetve múzeumokat a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége 1902. évi jelentésében sorolja fel (köztük olyanokat, mint a pécsi Városi Múzeum, a szegedi Somogyi Könyvtár, a temesvári Városi Közkönyvtár stb.). Gulyás javaslatot dolgozott ki a kötelezpéldányok indokoltabb elosztása céljából – kilenc régióra osztva az országot. Továbbá javasolja, hogy a fővárosi ügyészség sajtórendészeti példányát a Fővárosi Könyvtár kapja meg. A helyismereti anyag gyűjtése három fokozatban valósulna meg. A felső szintet a most említett regionális gyűjtemények alkotnák, ezt követné a megyei szint

s (azon belül harmadikként) a jelentősebb városoké. Így a Dunántúl regionális központja a győri Városi Könyvtár lenne, ezen belül a Baranya megyei anyagot gyűjtené a pécsi könyvtár, végül a mohácsi könyvtár egyetlen fokozatot képezne: a mohácsi vonatkozású irodalom egybegyűjtését látná el. Nem szükség hosszabb elemzés annak belátására, hogy e program jószerével csak félszázad múltán kezdett megvalósulni.

A helyi irodalom gyűjtése már érinti az állományépítés kérdését, amellyel két további fejezet foglalkozik. Az egyik előíranyozza a muzeális értékű könyvanyag centralizálását. Ezen elsősorban a középiskolákban található „teljesen holt tőké”-t érti, s úgy gondolja, hogy az eddig itt gondozott értékeknek „méltó helye a nagy nemzeti könyvtárakban, egyetemi könyvtárakban s ily természetű anyagban máris bővelkedő kisebb gyűjteményekben van, ahol intenzív tudományos kutatás folyik...”. A lebonyolítás a főfelügyelőség feladata lenne, amely a beérkező listákat először a Széchényi Könyvtárnak adná át, hogy ott kiválogassák az „országos szempontból legjelentősebb intézet” szükséglete szerintiüket.

Egy újabb fejezet a többes-példányok értékesítési mechanizmusát írja le. Abból indul ki, hogy „a legtöbb közkönyvtárban ...meglehetősen felszaporodnak idővel a fölösleges többes példányok” (ajándékok révén, vagy annak következtében, hogy az eleinte igen keresett könyvek iránt utóbb „megcsappan az érdeklődés”). A főfelügyelőség már 1906-ban megkezdte az ilyen műveket tartalmazó jegyzékek gyűjtését és körözését, akkor 30 intézmény küldte el jegyzékét. A későbbiekben a kérdés csak 1915-ben került napirendre, így indokolt szólni róla. Gulyás két módot lát az érdekeltség fenntartására: az olasz gyakorlat szerint a felkínált könyveket a közkönyvtári gyűjtemények kedvezményes áron vehetik meg (vagy csereértékű műveket adnak értük), Amerikában viszont van egy központi „leszámítoló ház”,

ahol a beadott duplumok értéke szerint lehet válogatni a többi rendelkezésre álló kiadványból (ezt Dewey vezette be az albani Állami Könyvtárban). Mindkét irányú javaslatnak – a régi anyag centralizációjának és az újabb duplumok cseréjének is – az volt a célzata, hogy működőképes gyűjtemények jöjjenek létre, a művek ott legyenek vagy oda kerüljenek, ahol használat indokolja létüket.

Egyetemes reperóriumok

A tanulmányfűzer talán legmaradandóbb fejezete viseli e címet. Mai olvasó számára rögtön magyarázat kívánkozik e kifejezésekhez. Gulyás első mondata máris eligazít: „A közkönyvtárak tudományos anyagának kihasználása szempontjából nagy fontosságúak az egyetemes repertóriumok, melyek lehetővé teszik, hogy a kutató bizonyos könyvek vagy kéziratok lelőhelyéről gyors tájékozódást nyerhessen”. S azonnal példával is szolgál: „régibb irodalmunk kutatóinak nélkülözhetetlen segédeszköze Szabó Károly Régi magyar könyvtára, mely legalább első két kötetében minden egyes könyvre nézve taxatív felsorolja, hogy mely könyvtárakban van belőlük példány”. Ezért az „ily repertóriumok létesítése tehát a céltudatos könyvtárpolitika leghálásabb s egyúttal legsürgősebb feladatai közé tartozik” – állítja a szerző. Ezután részletes szakmai körképet rajzol, kezdve a kéziratok országos lelőhelyjegyzékeivel (már a XVII. században készült ilyen Belgiumban és Angliában). A munka olyan méretű és igényességű, hogy Gulyás megítélése szerint ily munkára csak állami megbízás vagy országos tudós testület útján lehet megoldást találni. Állami megoldásra példaként kínálkozik a francia gyakorlat. Lajos Fülöp király 1841-ben írta alá megfelelő rendeletét, az első kötet 1849-ben, az utolsó pedig 1885-ben látott napvilágot. Németországban nem állami szerv, hanem a Tudományos Akadémia hozott megfelelő döntést. Magyarországra Gulyás a francia példát látja alkalmazhatónak, s felelősnek a főfelügyelőséget javasolja. Fontos szakmai kérdés a megfelelő katalogizálási szabályok kidolgozása, ebbe az összes szakértőt be kell vonni. Gulyás számításai szerint mintegy 50 ezer kézirat feldolgozására lehet számítani: s húsz év alatt készülhet el a munka. Kívánatosnak tartja a feldolgozást összekötni a kiadással, amire a Tudományos Akadémia vállalkozhatna. Újabb dokumentumtípus az ősnymtatvány, mely szintén mielőbb lelőhelyjegyzéket igényel. A két fenti munka össze is kapcsolható, tehát azonos szakemberek végeznék a helyszínen a katalogizálást. E két típus tekintetében a jegyzékek kinyomtatásával véget érne a munka.

Más és hasonlíthatatlanul nagyobb vállalkozást igényel a *főbb közkönyvtárak nyomtatványairól szóló közös jegyzék*. Ezen eszme már több évszázados múltra nézhet vissza. Gyakorlati téren a porosz nagykönyvtárak összefogása és az állami pénzekkel való támogatás tette reálissá. A különböző címleírások okozta gondok kiküszöbölésére születtek meg F. Milkau munkája eredményeként a közismert porosz instrukciók. A berlini Királyi Könyvtár és a tíz másik gyűjtemény együttműködése a napi kapcsolatban oda vezetett, hogy pontosították a tennivalókat: számos tudományos szempontból kevésbé jelentős dokumentumtípust kizártak a feldolgozásból. Kiváló „mellékterméke” a hatalmas vállalkozásnak, hogy a porosz királyi könyvtár 1904 őszén létrehozta a „német könyvtárak tudósító irodáját”, azaz lelőhely-információt szolgáltató egységét. A svájci – hasonlóan pozitív – példa

ismertetése után Gulyás javaslatot tesz a hazai munkálatokra. A szervezés és irányítás a főfelügyelőségre és a nemzeti könyvtárra várna, s helyileg mindenképpen a Széchényi Könyvtár jöhet csak számításba. Gulyás próbát is végzett. Kiírta a nemzeti könyvtári katalógusból a Bab kezdetű címeket: 129 lett a számuk, s ezeket összevetette három fővárosi és két vidéki gyűjteménnyel (egyetem, akadémia, országgyűlési, továbbá egri érseki lyceum, pápai református főiskola), s azt találta, 95 művel, vagyis 80%-kal gyarapodott listája. A hat könyvtárban 20%-nyi műből található több példány. Gulyás úgy gondolja, hogy a hazai könyvtári gyűjtemények szegényessége nem indokol tartalmi szelekciót, s különben is, ami ma kevésbé fontos dokumentumnak minősülne, holnap esetleg a kutató számára értékesnek bizonyulhat. A publikálás viszont olyan költségeket igényelne, hogy a szerző nem is meri javasolni. Megfelelőnek tartja a cédulaformájú nyilvántartást. A használat joga a kutatókat illetné meg, kik tételenként tíz fillért (mai áron talán tíz-húsz forintot) fizetnének az információért. Kezdetben a húsz legnagyobb könyvtár bekapcsolását látja célszerűnek. Amikor ezek állományából hiányzó tételt keresnek, akkor a központ tudakozódna kisebb gyűjteményekben is (35–40 fővárosi s ugyanennyi vidékire gondol Gulyás a kisebbek esetében). További „szép feladata lenne ennek az irodának... a hazai folyóiratok egyetemes tárgymutatójának a megszerkesztése”.

Gulyás tehát az általa „Magyar Bibliográfiai Intézet”-nek elkeresztelt irodára a következő feladatokat ruházná: – a húsz nagyobb könyvtár központi címjegyzékének elkészítése és aktualizálása; – lelőhely-információ; – tárgymutató (szakkatalógus) építése; – a Magyarország bibliográfiájából hiányzó tételek közreadása; – a hazai folyóiratok repertóriumának készítése és közreadása; – éves sajtóbibliográfia közreadása.

A háborús összeomlás, forradalmak, Trianon, mint oly sok mindent, ezt a tervet is elsodorta. Ám 1923-tól az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ a fővárosi nagykönyvtárak közös központi katalógusának megteremtésével egy igen lényeges teendőt mégis útjára indított. Így ma a központi katalógusok hetven éves fennállásukat könyvelhetik el.

„Első helyet foglal el a könyvtárosképzés kérdése”

Tárgyalásunk végén kap helyet a fentiek szerint, s a Könyvtári problémák című tanulmányfüzérben is első helyre került kérdéskör.

Gulyás maga is részt vett a század elejétől több-kevesebb rendszerességgel megtartott tanfolyamokon, mint a bibliográfiai rendszerek előadója (a későbbi nagy szintézis első alapjai is ekkor rakódhattak le). Azután bejárta Európa minden számottevő országát könyvtári tanulmányút céljából. Így kellő áttekintéssel rendelkezhetett, felmérhette a kérdés rendkívüli jelentőségét. Legfontosabbnak azt tartja, hogy „állami tudományos könyvtáraink tisztviselői státusába lépőktől nálunk is könyvtárosi államvizsgát kellene megkövetelni”, s az erre irányuló vizsgaszabályzatot a miniszter hatáskörében kellene kibocsátani. Ahhoz, hogy az érintettek eredményes vizsgát tudjanak tenni, „természetesen a vizsgára megkívánt elméleti és gyakorlati ismeretek megszerzése módjáról is gondoskodni kellene”. Legjobb lenne, ha a budapesti egyetemen a „könyvtárтан részére nyilvános rendes tanszék szervezhetnék”. Átmenetileg, amíg e tanszék létrejön, „fel kellene használni azt a körül-

ményt, hogy hazánk két legrégebbi egyetemén, a budapestin és a kolozsvárin legalább egy-egy magántanár képviseli a könyvtártudományt”, s rájuk lehetne bízni a tanfolyamok tartását (zárójelben hozzátehetjük, hogy e kettő maga Gulyás és a kolozsvári egyetem könyvtárigazgatója, *Gyalui Farkas*). Gulyás elképzelése szerint a tudományos, illetve a közművelődési könyvtárak kezelőinek képzése egymástól elkülönítve történhet. A közművelődési könyvtárosok eredményes képzését legjobban az segítené elő, ha a MKOT a „főváros közelében... *egy minden ízében modernül felszerelt mintakönyvtárat létesítene*, ahol a vizsgára készülők hat-hat hónapot töltenének”. Hely szempontjából szóba jöhet a „magyar állam egyik legkiválóbb szociálpolitikai alkotása: a Kispeszt határában elterülő Wekerle-telep, melynek főterén volna megépítendő a modern igényeknek megfelelő könyvtárépület”. Ugyanakkor a „közművelődési könyvtárakkal rokon, azoknak mintegy alsóbb tagozatát képező népkönyvtárak kezelőit rövidebb kiképzésben kellene részesíteni *népkönyvtárkezelői kurzusokon*”. Ezeket a főfelügyelőség évente rendezhetné meg. A népfőiskolai ifjúsági könyvtárak kezelőinek kiképzése pedig megtörténhet a tanítóképzéssel kapcsolatban.

Megemlítjük még, hogy Gulyás elképzelései közt az is helyet kapott, hogy a főfelügyelőség egyfajta szolgáltatóközponttá nőhetné ki magát. Ez olyan „anyagbeszerző központ” lenne, mely segítené a célirányos könyvtári bútorzat tervezését és rendelését, az egységes méretű cédulákkal, más ügyviteli dokumentumokkal való ellátást, a központi köttetést, de még a központi dokumentum-beszerzést is. Kirajzolódk tehát egy mai szóval élve: könyvtárellátó képe.

*

Összességében rendkívül tanulságos és jövőbemutató Gulyás probléma- és javaslati listája. Bibliográfiai intézettől könyvtárellátóig, központi katalógusoktól országosan átfogó szakképzési rendszerig valóban a leglényegesebb tennivalók formálódtak gondolatmenetének köszönhetően.

Gulyás fölényesen ismerte korának európai szintű szakmai irányait. Olvasottsága, tanulmányútjai, s ugyanakkor a gyakorló tudós szubjektíve is tudatosuló igényei egyaránt ráébresztették, mennyi a tennivaló a könyvtárak tevékenységének fejlesztése érdekében. A polgárosodás nagy hulláma, a századforduló Európára kinyíló Magyarország adta ehhez a szellemi háttérrel. Egy talán optimista koré, amikor messzire lehet látni: kirajzolódnak az igazi csúcok, s a hozzájuk vezető utak. Az elmúlt hosszú évtizedek borongós vagy éppen vérködtől sötétülő világa nem tették lehetővé azt a gyors haladást, amit a hazai könyvtárfejlesztés első nagy hullámának idején a jobbak, s köztük Gulyás Pál megvalósíthatónak véltek.

Ettől ő még az első könyvtárfejlesztési korszak érdemi könyvtárpolitikusként marad meg emlékezetünkben. Újravizsgáljuk gondolatait, s egy más kor, más szak kifejezéseket kínáló századvég embereiként úgy látjuk, érdemes lenne az ő elképzelésekben gazdag, s ugyanakkor részletekben precíz észjárását ma is utánozni.

(Elhangzott december 8-án Pécsen, a Gulyás Pál emlékülésen.)

Sonnevend Péter